

AZ ÁLLAM ÉS A PIAC A SZOCIALISTA ÉS A POSZT-SZOCIALISTA KORSZAKBAN: FOLYTONOSSÁG ÉS MEGÚJULÁS¹

CSABA László²

KIVONAT: A második világháborút követő évtizedek közismerten új szakaszt hoztak a közgazdaságtudomány fejlődésében. Ez mind az elmélet, mind a módszertan, mind a legtöbbre tartott eredmények tekintetében kimutatható/Bekker,Zs.szerk, 2005, Temesi,J.szerk., 2026/. Áttekintésünkben arra teszünk kísérletet – a teljes körű dokumentációra nem is törekedve – hogy a tudományág hazai fejlődését a világáramba illesztve tekintsük át. A címben foglaltak szerint a makro-ökonómia és a gazdaságpolitika/gazdasági rendszerek szempontja a súlypontképző, miközben nem vitatjuk az e fejezetben nem taglalt más témakörök és megközelítések, így a világgazdaságtan, az ágazati gazdaságtanok, a vezetéstudomány, vagy épp a modellezés, hasznos és értékes voltát.

A magyar közgazdaságtudomány lényegében egyidős az Akadémiával. A jelen írásnak keretet adó rendezvények keretében alapos referátumok mutatják be az 1945-öt megelőző időszak legfontosabb irányzatait és szereplőit. Hozzászólásunkban e kérdésekre tudatosan nem térünk ki. Annak ellenére, hogy az ezen időszakban alkotók munkássága többnyire a világégést követően is folytatódott, itthon vagy külföldön, bár többnyire a hazai egyetemi és akadémiai kereteken kívül. Kevésbé ismert tény például, hogy Heller Farkas és Theiss Ede is haláláig nagyívű összegzésen dolgozott/bár ezek sosem jutottak el a közreadásig/, és nem hagyta abba az alkotást nyugdíjaztatását követően Navratil Ákos és Abay-Neubaur Gyula sem. Mégis, a felsoroltak döntően a két háború közt született munkásságát – csakúgy, mint a külföldön fényes karriert befutókét – ebben az áttekintésben nem vizsgáljuk.

A két világháború között a magyar közgazdászok természetes módon kötődtek a nemzetközi folyamatokhoz. Műveik gyakran párhuzamosan jelentek meg a kor szakmai világnyelvén, vagyis németül, és magyarul is. Kiemelkedő képviselője ennek Heller Farkas/1943/ átfogó elmélettörténete³ és Surányi-Unger Tivadar/1967/ gazdaságelméleti és filozófiai összegzése, aminek első változata négy

¹ A HILD Márta szerkesztésében megjelenő, *A magyar közgazdaságtudomány két évszázada*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2027 c. kötet számára készült tanulmány. A szokásos megszorításokkal köszönöm Hámosi Balázs és Karsai Gábor észrevételeit.

² Az MTA rendes tagja, professor emeritus/Közép-európai Egyetem, Bécs és Budapesti Corvinus Egyetem.

³ Az általa jegyzett közgazdaságtan, illetve a pénzügytan tankönyvéből negyedszázadon át nemzedékek tanultak/igaz, a tankönyvet nem tartjuk számon a tudományos művek közt, holott hatásuk általában nagyobb/.

évtizeddel korábban, a szerző szegedi korszakában látott napvilágot Németország mellett az Egyesült Államokban is/az amerikai közgazdasági társaság akkori elnökének ajánlásával/. Mindkét szerző magától értetődő módon a kor nemzetközi áramába épülve fejtette ki nézeteit – igaz, inkább a német, mint az angolszász közelítés jegyében, ahogy ez akkortájt a kontinensen szokásos volt. Épp ezért voltaképp természetes folyamat volt az, ha maguk a jelentős szerzők, vagy tanítványaik a határokon túl folytatták. Ez volt a helyzet az Egyesült Államokban befutott Fellner Vilmos vagy Scitovsky Tibor esetében.

Ugyanakkor nem kérdéses – és ezt a közkézen forgó elmélet-történetek is igazolják – hogy *a magyarok a közgazdaságtan világáramának mellékvizein eveztek ekkor is*. Egyes képviselőik ugyan jelentős elismerést vívtak ki, egészében azonban inkább követték, mint alakították ezt a mindenkori főáramot, mind a történeti iskola, mind a formalizált irányzatok terén. Az ország mérete és befolyása ezt indokoltta is tette. Ugyanakkor az elmélet-történeti áttekintéseiket külföldön is hasznosították. Kautz Gyula, Heller Farkas és Surányi-Unger Tivadar munkáit évtizedeken át tananyagként is használták, különösen a német nyelvterületen, de itthon is. Az integráltság jeleként az itthon induló tudósok közül sokan futottak be jelentős karriert külföldön, köztük az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban, minimális átállási idővel, töretlenül folytatva itthon megkezdett pályájukat.

Az 1945-ös év természetesen a közgazdaság-tudományokban is vízváltató volt. A német, majd a szovjet megszállás nyomán –helyén -létrejött új rendszer minden területen új szakaszt hozott. Ezeket a folyamatokat jól jellemzi, hogy az 1937-ben még Magyarországról Nobel díjat nyert Szent-Györgyi Albert, 1945-47 közt nemzetgyűlési képviselő és nem mellékesen az MTA másodelnöke, 1947-ben elhagyta az országot/pedig a kis számú valódi ellenálló közé tartozott/. Az áttörés 1949-ben történt, amikor a korábbi – nem éppen szűk körű és következmények nélküli – tisztogatásokon is messze túlmenően a polgári elemek túlnyomó részét az MTA-ról eltávolították, függetlenül attól, hogy részesei voltak-e a jogfosztásoknak. Ekkor szűnt meg egyebek közt Heller és Surányi-Unger tagsága is, Theiss Edével, a matematikai statisztika kiváló művelőjével együtt/mindhármukat még a fordulatot megelőzően, 1989-ben visszavették/.

A szocialista kitérő: kísérlet és tévedés

A szocialista korszak értelemszerűen új szakaszt hozott a magyar közgazdaságtudomány életében is. Ennek legfontosabb része a marxizmus államvallássá tétele és a szovjet típusú marxizmus képviselőinek előtérbe állítása volt. E folyamat élén az 1948-tól önálló, 1953-tól 1986-ig Marx Károly nevét viselő közgazdaság-tudományi egyetem járt, ahova csak mutatóba került be a régi gárda egy-egy képviselője,

ők is többnyire a partvonalra szorítva.⁴ A z elő évtizedek nemzedékéből a munkásmozgalomból kikerült, és jellemzően közgazdász végzettséggel nem is rendelkező rektorok, így Rudas László filozófus, Háy László orvos, Fogarasi Béla filozófus és Pach Zsigmond Pál történész az akadémiának is tagjaivá váltak.⁵ Ugyanakkor a marxizmus – más országokkal szemben⁶, és részben a többi társadalomtudománytól is eltérően – sosem vert a szakmában erős gyökereket. Ha a tervgazdasági korszak politikailag legbefolyásosabb közgazdászait idézzük fel, e sorban jellemzően olyan, eredendően nem kommunista/nem marxista *társutasok szerepelnek*, mint Varga István, Bognár József, Vajda Imre, Csikós-Nagy Béla vagy Szabó Kálmán⁷. A szakma – különösen az un 'polgári közgazdászok' – erős kapcsolatokat tartottak fenn a világ korabeli főáramával. Ennek a hídépítésnek jele és eszköze volt a Szokolczai György/1967/ szerkesztésében megjelent válogatás, amiben a kor vezető szaktekintélyei külön kommentár – elítélés – nélkül jelentek meg magyar nyelven, közel félezer oldal terjedelemben⁸. Igaz, e gyűjteményt – az áttekintésünkben szereplő legtöbb forrásműhöz hasonlóan – bár akár használhatták is volna, mégse használták az egyetemi képzésben

A marxizmus uralkodó pozíciója természetesen nem volt ártatlan kísérletezés. Ez az elmélet legkésőbb a hatvanas évektől – az egymással ellentétes prágai és párizsi 1968-cal kicsúcsosodva – elvesztette vonzerejét /a hívek szűkülő körét nem számítva /szerte a világon. A hittételek és a cenzúra megkövetelte bizánci nyelvezet és a központilag kijelölt kutatandó témák – előre megadott

⁴ Némelyek számára a Műegyetem és az ELTE, valamint a KSH biztosított menedéket, míg az MTA – szovjet mintára – eleve a mérsékelt ellenzékiek gyűjtőhelye és felügyeletének terepe volt.

⁵ Kivétel etekintetben a *Tőkét* magyarra ültető Nagy Tamás, aki kurátorként vezette az intézményt, majd a gazdasági reform munkálataiban szerzett magának nevet, de önálló művek híján nem lett akadémikus. Sokatmondó, hogy az egyetem rektorai közül utoljára a 2000 és 2003 közt regnáló Chikán Attila volt akadémikus, bár őt csak utóbb, 2010-ben választották meg.

⁶ Kelet-Németországnak, Csehszlovákiának, Lengyelországnak és Jugoszláviának is jelentős saját-autoktón – marxista-szocialista hagyománya volt. Nálunk a Lukács iskola kivételnek számított, a többség számára a marxizáló nyelvezet a publikálhatóságot lehetővé tevő álruha volt csupán, érdemi érvkészletet nem biztosított. Jelentősen eltért etekintetben a csehszlovák emberarcú szocializmustól, vagy a lengyel és a keltnémet gondolkodástól. A párhuzamokról ld Kaase és tsai/2002/ és Horvath,J./2020/.

⁷ Ismeretes módon a Szövetséges Ellenőrző Bizottság már 1945-től /koalíciós/ pártalapon osztotta el az egyetemi tanári pozíciókat, egyfajta kárpótlásként és az új felállás leképezéseként. A katedra és a Magyar Tudományos Akadémia is számos közszereplő számára jelentett egyfajta menedéket, Nagy Imrétől Bognár Józsefen át Hegedűs Andrásig és Nyers Rezsőig és Lukács Györgyig. A fő szövegben említettek életpályáját és munkásságát a *wikipédia* kiterjed szócikkkel és forrásjegyzékkel ismerteti. Érdekes, hogy az említettek az 1945-utáni időszak koalíciós felállását idéző csapatot alkottak az 50-es és a 60-as évek során.

⁸ A kezdeményezés folytatásának tekinthetjük a 70-es és 80-as évtizedben a KJK Közgazdasági Nobel-díjasok sorozatát, amiben egyebek mellett Keynes és Friedman fő művei is megjelentek. Hasonló küldetése volt a Gondolat Társadalomtudományi könyvtár sorozatának, amiben egyebek mellett Max Weber és Polányi Károly fő művei is elérhetővé váltak. A kör természetesen csak 1989 után, illetve a világháló általánossá válása után zárult be.

eredmények kettőse *a nyugati irányzatoktól élesen eltérő hivatalos kínálatot eredményezett*. Hasonló helyzet állt elő a tananyagoknál, ami a szakma nagy részének kizárólagos ismeretforrása maradt⁹.

Ugyanakkor a magyar egyetemi képzésben a térségben egyedülálló módon három szemeszteren át folyt az elmélettörténet oktatása, amiben lényegében *az összes nem marxista irányzat megjelent*. A tárgyat oktató Mátyás Antal- Heller Farkas egykori tanársegédje - a kevés számú pártonkívüli oktató egyike maradt. Mind a maga idejében, mind a fordulatot követően joggal bíralták 1961 és 2004 közt számtalan kiadást megért tankönyvét¹⁰ a minden szerző értékelésében megjelenő – később megszűnő-vörös farok miatt. Aligha meglepő, hogy ez a munka 1985-ben- *a gorbacsovi enyhülést megelőzően* - a tekintélyes brit MacMillan-nél látott napvilágot/Mátyás, 1985/, kedvező nemzetközi visszhangot is kiváltva.

Ez a mozzanat annál inkább figyelemre méltó, mert a szovjet típusú rendszerekben – nálunk is – az volt a gyakorlat, hogy a 'másként gondolkodók' és az elhajlók egyaránt az akadémiai intézetekben bújhattak meg. Ezzel szemben az egyetem elvileg az ideológiai tisztaság bástyájának számított, függetlenül attól, hogy mint minden nagyobb szervezetben felbukkantak 'revizionisták', vagy vállaltan nem marxisták is/ahogy a kötet angol címe is jelezte/. A kötet időtálló voltát mi sem jellemzi jobban, mint hogy négy évtizeddel később az átfogó összegzés ugyanazon a pályán halad és *ceteris paribus* ugyanazon súlypontok szerint mutatja be a világ közgazdaságtanának alakulását/Farkas,B., 2021/.

Ez a könyv a kádári korszak kompromisszumainak jellemző terméke. A mi szempontunkból a lényeg a funkcionalitás. A tárgyalás terjedelme és mélysége bizonyára nem kis szerepet játszott abban, hogy *a marxizmus egyeduralma végső soron nem járt azzal, hogy a magyar közgazdaság-tudományban 45 évnyi hiátus alakult volna ki*. Ez utóbbi különösen a térség egészét átfogó egybevetésben /Kaase, szerk.,2002/, Horváth, 2020/ válik szembeötlővé. Hiszen a többi szocialista országban – Lengyelország kivételével -nemigen születtek említésre méltó eredmények. Nálunk viszont az 'akadémiai tudomány' több síkon is hozott eredményeket.

Egyfelől: a régi iskola megmaradt képviselői közül többen, Abay-Neubaur Gyulától Varga Istvánig tovább folytatták a publikálást Nyugaton, nem egyszer konspiratív módszerekkel kijuttatva gépirataikat. Ehhez az áramlathoz számíthatjuk azokat is, akik nyugatra távozva folytattak olyan kutatásokat, amelyek valamilyen módon Magyarországra is vonatkoztak. Kiemelkedő ebben a tekintetben a

⁹ Sokatmondó, ahogy önbevallása szerint Kornai János/2005, 89-90.l/ és mestere, a KSH elnök Péter György eszmélésében, a marxizmus levetkőzésében és a piac központi szerepének megértésében Heller könyve játszott meghatározó szerepet. Péter György értékeléséhez ld/Nyers, 1984/ és /Kornai, 1992b/.

¹⁰ Az utolsó, autentikusnak tekinthető kiadás a két évtizeddel későbbi/Mátyás, 2004/, ahol értelemszerűen nincsen szó a marxizmus elméletalkotó szerepéről. Ugyanekkorra ez a stúdium kikerült az egyetem tanrendjéből.

Világbank vezető közgazdászaként is az ország érdekében tevékenykedő Balassa Béla/1990/ és az összehasonlító gazdasági rendszerek egyik leggyakrabban használt tankönyvét jegyző Surányi-Unger/1950/¹¹.

Másfelől: az itthon maradottak munkásságából kiemelhetőek a valóságosan működő tervgazdaságot leíró, és piacosítását szorgalmazó írások. Kiemelkedik ebből a sorból Kornai János/1980, 1992/ párhuzamosan angol nyelven is megjelent két nagymonográfiája. A szerző rendszeres jelenléte a nemzetközi fórumokon elismerést és láthatóságot biztosított, beleértve a főáram egyik bástyája, a Nemzetközi Ökonometriai Társaság elnökévé történt megválasztását 1978-ban, és a Harvard Egyetemen történt rendes professzorrá választását 1986-ban.

A magyar társadalomtudomány egésze – és ezen belül a közgazdasági kutatások – szempontjából átütő erejűnek és nemzetközileg is élenjárónak tekinthetjük az eredetileg 1972-ben megjelent Anti-Tőkét, vagy ahogy mindenki nevezte az *Überhaupt*-ot¹²/Bence-Kis-Márkus, 1972/1992/. Ez a nagyívű munka azzal váltotta ki a kor hatalmasságainak kíméletlen ellenkezését, hogy zárt logikai rendszerben mutatta ki a marxi elméleten belül megbúvó ellentmondásokat, ami egészében az elemzésből következő utópisztikus javaslatok – az eredeti szocializmus - egyértelmű megvalósíthatatlanságát is jelenti. Fontos újdonsága volt e műnek az, hogy nem Oroszország és Kína elmaradottságával érvelt, vagy a vezetés és tanácsadói képzetlenségével, vagyis nem technikai felkészítéssel javítható elemekre vezette vissza a kudarcot. Természetesen igaz az, hogy az osztrák közgazdászok – Böhm-Bawerktől von Misesen át Hayekig – korábban produkáltak hasonló eredményt. Ebben a munkában azonban épp az az egyedi, hogy a marxi elméleti kereteken belül maradva, immanens kritikával bizonyítja a kor dogmáinak tarthatatlanságát.

Aligha meglepő – különösen a politikai korlátok ismeretében – hogy a tervgazdasági időszak termése két síkon bizonyult eredetinek. Egyfelől *a valóságosan működő rendszer leírása, bírálata és átfogó javítási kísérletei* tekintetében születtek eredmények.¹³ Ebben a kiterjedt irodalomban a maga korában is nagy feltűnést keltett Antal László/1985/ kötete. Másfelől a kor nyugati eszmeáramlatainak meghonosítása és alkalmazása volt eredményes, amit alább tárgyalunk.

¹¹ Surányi-Unger kevésbé ismert munkásságát, különös tekintettel annak itthoni szakszára alaposan bemutatja/Hild,M, 2019/. Áttekintésünkben mi a háború utáni, amerikai tevékenységet vesszük alapul, annak ellenére, hogy a szerző érdekes javaslatokat fogalmazott meg még a háború alatt a következő időszak követendő gazdasági modelljéről, az irányított gazdaság szellemében/Surányi-Unger, 1940/.

¹² Ez a Tőke eredeti nyelvén, a 'lehetséges-e egyáltalán kritikai gazdaságtan?' mondatból a lényegi, EGYÁLTALÁN kiemelése, ami a tagadó választ előlegezi meg.

¹³ Sokatmondó az, hogy a túlnyomórészt eredeti dokumentumokat /újra/közlő kötet/Szamuely,1986/ több mint két év várározást követően, a pártközpont egyik vezetőjének nagyvonalúsága révén láthatott napvilágot, pedig abban a külföldön alkotók és az *Überhaupt* egyáltalán nincs megemlítve, nem ismerethiány okán.

Az első kategória meglehetősen kiterjedt és jól dokumentálható, ahogy ezt egy közel három évtizede megjelent kötetben a nagy számú kismester teljesítményét elemezve bemutattuk/Csaba, 2002/¹⁴. Az időtállóan bizonyult munkák *a rendszer eredendő megjavíthatatlanságára*, a bürokratikus irányítás piaci – közte tőkepiaci – allokációval történő felváltása irányába jelölték meg a kiutat¹⁵ – amire a rendszerváltozást követően sor is került, ha csak töredékesen is. Ennek az irányzatnak első fecskéje volt Kornai János/1957/ kandidátusi értekezése, ami a háború utáni első itthon élő és alkotó szerző köteteként jelent meg Angliában is.¹⁶ De meg kell emlékezni három, monumentális, empirikus és elméleti alapozású munkáról, amelyek *a hazai tapasztalatokat a nemzetközi irodalomba ágyazva értelmezték*, egymással is vitázva. Bauer Tamás/1981/ a beruházási ciklusok bemutatásával a tervgazdaság, mint az előzetes rálátásra és észszerűsége épülő rendszer cáfolatát adta. Soós Károly Attila/1984/ pedig a jugoszláv gazdaság ellentmondásai mellett a pénz szükségképp korlátozott szerepét mutatta be. Következtetése szerint a tőkepiac kiépítése nélkül lehetetlen a szűkös források észszerű allokációja. Hasonló felfedezést ugyan az osztrák iskola korábban is megfogalmazott. Míg az ő meglátásuk spekulatív volt, Soós munkájában az empirikus alapozás bizonyító hatása volt átütő erejű és egyben maradandó is. A témakör elméleti igényű, modellszerű tárgyalását adja Mihályi Péter/1992/2012/ angol nyelven közreadott kritikai visszatekintése, amiben a nyugati szakirodalom kimerítő áttekintése kiemelt jelentőséggel szerepel.

A második kategória időtállósága és eredetisége is kevésbé egyértelmű, miközben *a világáramhoz történő illeszkedés szempontjából aligha hanyagolható el*. A teljesség igénye nélkül említünk meg néhány kiemelkedő munkát. Jánossy Ferenc/1966/ máig ható érvénnyel emelte ki azt a tényt, hogy az 1945-64 közti időszak eredendően egyszeri tényezők hatására mutatott erős gazdasági növekedést és felzárkózást, és nem a szocialista gazdasági elvek megvalósulásának bizonyítéka. A történet véget ért és nem ismételterhető. Erdős Tibor/1972/ a neoklasszikus növekedési elméletre építve mutatta be a beruházások mennyiségi növekedésére épülő stratégia zsákutcs voltát, hosszabb távon is. Erdős Péter/1974/ a marxi és a keynesi gondolatok egyfajta szintézisével arra mutatott rá, hogy *pénz nélkül*

¹⁴ Más szemléletű, de kétségtől reprezentatívabb a Nagy Péter Tibor szervezte *A magyar közgazdaságtudomány, 1945-90* című tanácskozás, WJLF 2017 július/elérhető online a Wesley főiskola honlapján/.

¹⁵ Ugyanerre jutott önreflektív áttekintésében Antal László/1999, 101.l/, kiemelve azt, hogy a kor ideológiai-politikai koordináta-rendszere igen szűk mezsgyére szorította a valóban eredeti gondolatokat. Kornai János/1987/eredetileg a szakma vezető lapja, a *Journal of Economic Literature* számára felkérésre írt áttekintésében megengedőbb, és a/geo/politikai korlátokra s ebből adódó kompromisszumokra vezette vissza a sovány eredményeket.

¹⁶ Önmagáért beszél az a tény, hogy hasonló kendőzetlen nyíltsággal csak három évtized múltán, a Kádár rendszer megrendülésekor lehetett fogalmazni a nyilvánosság előtt is/Nagy,A., 1988/, az emigráns fórumokat és a második nyilvánosságot most nem számítva.

semmilyen modern gazdaság nem működhet, amit a fejlett országok – mindenekelőtt az Egyesült Államok -gazdasági ingadozásainak vizsgálata empirikusan is igazol¹⁷.

A pénz elhalásának marxi víziója tehát elvileg és gyakorlatilag is igen messze áll a valóságtól. Mivel a kor gazdaságpolitikai főáramában – Tinbergen nyomán – a fejlett országok gazdaságára az egyre kevésbé piaci koordináció tétele állt, ez a felismerés nemzetközileg is jelentős. Hasonlóan fontos és a következő évtizedet is meghatározónak bizonyult az a felismerés, amit a korszak hivatalosan bevett, bár nem hangadó elemzői/Debate,1989/ megfogalmaztak, ami szerint *a reform elakadása a szocialista rendszer alapjellemzőiből és nem eseti tévedésekből eredeztethető*k. Ez egybevágott a Bence György és társai/1972/ főntebb idézett munkájában foglaltakkal, csak nem az ideológia, hanem a gyakorlati gazdaságpolitikai elemzés szintjén fogalmazódott meg – azaz politikailag közvetlenül relevánsnak bizonyult¹⁸.

A nemzetközi egybevetésben elkerülhetetlen, hogy a mai főáramot jelentő *matematikai közgazdaságtan szerepére* kitérjünk. Mint egy nemrég közreadott alapos áttekintés/Kovács,J.M., szerk.2022/ részletesen bemutatta, az irányzat lényege szerint kettős szerepet játszott. Egyfelől Oskar Lange és Abba Lerner nyomán – akiknek követői közé sorolhatunk Leonyid Kantorovicstól Mario Domenico Nuti-ig számos kiválóságot – a tervirányítást tartották az észszerűség társadalmi szintű kiteljesedése terepének. Másfelől a kommunista diktatúrákban az észszerűtlenségek formalizált kimutatása a belső, konstruktív bírálat terepe volt¹⁹. Sok esetben az egyes szerzők szakmán kívüli – politikai – egyensúlyozása döntötte el, hogy melyik elem a meghatározó. Ez különösen a Szovjetunió összeomlását követő évtizedben vált szembeötlővé. Érdekes, hogy Magyarországon az irányzat sosem tett szert olyan tekintélyre, mint Oroszországban/ politikai befolyása mindkét esetben erősen korlátozott maradt/.

¹⁷ Utóbbiról külön monográfiát is publikált Molnár Ferencsel, ami angol nyelven is napvilágot látott/1990/.

¹⁸ A reform-közgazdaságtan átfogó elemzését nyújtja a Kovács,J.M./2026/ szerkesztette legújabb kötet. A korabeli – lényegesen megengedőbb – értékelést ld a részvevő megfigyelő tollából/Berend, 1988/.

¹⁹ Ez a legegységelműbb Oroszországban volt, ahol a ma is megjelenő *Ekonomika i Matematyicseszkije Metodi* című negyedéves folyóirat a tervgazdasággal szemben leginkább kritikus elemzések fórumává vált.

Átmenet – de hová?

A fentiekből adódóan a magyar közgazdászok erős empirikus, alkalmazás-központú kutatási érdeklődése *a rendszerváltozást sajátos kísérleti tereppé alakította*²⁰. Mint minden érmének, ennek is két oldala volt. Egyfelől: az elemzők nagy részének jó rálátása volt arra, hogy a politika mit képes és hajlandó megvalósítani. Ezért sose jött létre olyan szakadék-szerű eltérés a kettő között, mint mondjuk Kelet-Németország illetve Oroszország esetében. Ennek velejárójaként teljesen elhanyagolható maradt a Nyugatról jött tanácsadók és a nagy hírű, de a terepet kevésbé ismerő nyugati nagyágyúk – nem ritkán extrém – ötleteinek befogadása, még kevésbé alkalmazása²¹. A másik hatás kettős volt. Részben a magyar szerzők – nyelvi és kapcsolati előnyeikkel élve -sok más társ-országnál erőteljesebben jelenhettek meg a nemzetközi fórumokon, konferenciákon és más publikációkban is, a könyvektől a folyóirat-cikkekig. Ez a világháramba történő teljes visszaépülést is jelentette.

Másfelől épp az említett helyzetet leképezve *a nemzetközi közgazdaság-tudomány nagy kérdéseire és vezető fórumaihoz csak érintőlegesen tudtak kapcsolódni*. Kornai/2014/ joggal háborog azon, hogy a magyarok által fölfedezett – és sok esetben a mikro-ökonómiában központi helyet elérő – kategóriák, mint a puha költségvetési korlát, csak megszokás-szerűen, hivatkozás nélkül mentek át a meghatározó szerzők műveibe. Ez nyilván a megelőző évtizedek periférikus helyzetéből adódott.

A rendszerváltozással tehát többértű kihívás is érte a magyar közgazdaság-tudományt. Egyfelől: maga az átalakulás, és annak fokozatos, orosz-német sokkterápiát nélkülöző útja sok évre muníciót adott a magyar elemzőknek, ami iránt nemzetközileg jelentős volt az érdeklődés. Utóbbi egyik magyarázata a sok szempontból hasonló – gradualista – átmenetet gyakorló Kína volt, aminek mérete és befolyása nem engedte, hogy a magyar fejleményeket ők is a különös egzotikumok szintjére leszállítva tárgyalják. Ez a konjunktúrán túlmutató, mintegy negyedszázados felhajtó erőt jelentett. Konkrétan: nemigen jelent meg nagy befolyású és hatású nemzetközi lap olyan évfolyama, amiben legalább néhány cikket ne szenteltek volna a posztkommunista átalakulás kérdéseinek, vagy ne közöltek volna egy-egy térségbeli elemző sajátos szempontú áttekintését.

Másfelől: az itthoni finanszírozási és presztízs-szemponatok alakuláshoz szorosan kötődve az említett felhajtó erő kifulladásra jutott. Ma már legföljebb az illiberalizmus vagy a fejlődéstan keretében – vagyis *főképp a politika-tudományban és a nemzetközi tanulmányokban vetődnek fel és kapnak érdemi szerepet térségünk dilemmái*. A közgazdasági elméletben és ennek fórumain sem a szerzők, sem a szerkesztők

²⁰ E kérdést több résztvevő megfigyelő is körbejárta, köztük /Kornai,2000/,/Voszka, 2019/, /Debate, 1989/.

²¹ Ez különösen szépen jelent meg a Lányi Kamilla 75.születésnapjára készült, valóban sokszólamú tanulmánykötet íásaiban/Laki,M és tsai, szerk.,1999/.

közt immár nem jellemző – eltérően a fordulatot követő negyedszázadtól²² – az, hogy *társaságunk sajátos szempontjai a témák és a szerzők szintjén érdemben lennének képviselve*. Ez szokatlan, de kétségtelenül ez a második világháború előtt se volt másképp²³.

Harmadrészt: *szükségessé és lehetségessé is vált a fősodorba történő visszatérés*. Nem utolsó sorban azáltal, hogy a fiatal nemzedék számos tagja nyugati egyetemeken védte meg doktori értekezését, vagy éppen nemzetközi szervezetek keretében végezhetette munkáját. Utóbbiak esetében természetesen rendre fölmerül az a kérdés, hogy tekinthetjük-e őket a magyar közgazdasági tudományosság részének. Különösen akkor, ha ők maguk erre nem mutatnak készséget, például itthoni publikálással, vagy az ország ügyeinek nemzetközi fórumokon történő taglalásával.²⁴ A közgazdaságtan itthoni művelése a mai napig is számos ellentmondás és kihívás forrása/Gyórfy, 2024/.

Áttekintésünkben ezért eredendően az itthon alkotókra összpontosítunk, annál is inkább, mert a fentiek szerint ebben a körben érdemes a tudatos választásokat keresnünk. Az átmenet kutatói közül globális egybevetésben is kiemelkedik Kornai János, akinek munkásságát posztumusz is élénken vitatja és értékeli a nemzetközi szakmai közösség/Vahabi, 2025 kötete talán a legalaposabb, de sok folyóirat-cikket és értékelő könyvfejezetet is idézhetnénk²⁵/.

Most talán elég annak a kiemelése, hogy egyedi közelítései és kritikai felvetései folyamatosan nagy hatást gyakoroltak a téma művelőire, szó szerint szerte a világon, Kínától Oroszországon és Vietnamon át az Egyesült Államokig, ahogy ma is élő honlapjáról bárki meggyőződhet e tényről.

A nyugati közgazdaságtanhoz történő közelítés egyik alapfeltétele, hogy a neoklasszikus egyensúly-elmélet főbb meglátásai ne csak szövegek szintjén, vagy egyetemi jegyzetben legyenek hozzáférhetőek. Zalai Ernő monumentális kötete/2000/ épp ezt a hídépítő funkciót tölti be, amikor a

²² Ennek az ugyancsak lezártnak mondható szakasznak mozaikszerű értékelése, vagyis az eltéréseknek nagyon is teret adó vitafórum volt az ugyancsak Nagy Péter Tibor szervezte *A magyar közgazdaságtudomány az ezredfordulón* című tanácskozás, WJLF, 2017.december/elérhető a főiskola honlapján, archív 201-709/.

²³ A nem kimondottan a mi társaságunknak szentelt – *area studies* -lapok, illetve a nagy kiadók szerkesztő bizottságában vagy a nemzetközi tudományos társaságok vezetésében ez jól tükröződik.

²⁴ Az utóbbi kategória pozitív példája volt a maga idejében az Európai Monetáris Intézetet megalapító néhai Lámfalussy Sándor, vagy az elmúlt három évtizedben különféle funkciókat is betöltő, viharos életpályát maga mögött tudó Kopits György, mindketten az MTA külső tagjai. Az angol lordok – Káldor Miklós, Balogh Tamás, vagy Bauer Péter – sosem törekedtek efféle szerepvállalásra. A Nobel-díjas Harsányi János nem sorolható be egyértelműen, mert doktori értekezését 1947-ben a budapesti tudományegyetemen szerezte, de az ebben foglaltakat kifejtő, erőteljesen matematikai műveit már az Egyesült Államokban írta, közvetlen gyakorlati alkalmazások nélkül. Őket talán helyesebb magyar származású közgazdászokként nevezni.

²⁵ A *Közgazdasági Szemle* 72.évf./7-8/-2025 .számában cikk terjedelemben értékeltük ezt a könyvet, megkísérelve Kornai nemzetközi és hazai visszhangjából a leginkább fajsúlyos források kiemelését. Értelemszerűen a nagy tudós elhunytát követően olyan széles körű volt a nemzetközi megemlékezés, hogy abból önálló kötetet lehetne összeállítani.

matematikai fegyverzet egészét bevetve magyarázza el a mikro-ökonómiai alapozású statikus modellek mibenlétét és gazdaságpolitikai elemzésekben való felhasználhatóságát. Míg a főáramhoz történő megtérést már-már hittérítői buzgalommal hirdető többsége nem mutatott fel a világpiac vezető lapjaiban közölt eredeti munkákat, a marxizmusból induló Zalai a neoklasszikus elmélet részleteire is kiterjedő, a bizonyításokat és a levezetéseket is tartalmazó alpművet adott közre anyanyelvünkön. Figyelemre méltó az is, hogy e kötetben rendre fölhívja a figyelmet arra, hogy a *matematikai elemzés jó esetben eszköz marad, amit nem szabad az elmélettel, még kevésbé annak közgazdasági tartalmával azonosítani*. Míg Zalai kötete a statikus mikroökonómiai közelítések és modellek világát mutatja be, negyedszázaddal később Móczár József/2026/ a dinamikus modelleket, az egyensúlytalanság elméleteket és az általános egyensúlyelmélettel vitázó neokeynesi közelítéseket is tárgyalva terjeszti ki a főáram ismertetését és értékelését.

A nyugati gazdaságpolitikai és elméleti elemzéshez való illeszkedés szép példája Erdős Tibornak az inflációról/1998/ majd a fenntartható gazdasági növekedésről/2003/ közreadott vaskos monográfiája. Erdős a neoklasszikus növekedés-elméletet a magyar viszonyokra alkotó módon alkalmazza. Miközben viszonylag kevés formális levezetést használ, érvelésének szigorúsága és alkalmazásainak konkrétsága maradandó, mi több, példa értékű elemzés mai szemmel is. E könyvvel párhuzamos – időben és tematikájában - Antal László/2004/ monográfiája, aminek fontos erőssége, hogy a költségvetési eszközökkel gerjeszthető többlet-növekedés immanens korlátaira hívja fel a figyelmet. Erdős másik könyve, az inflációs kötet óv attól a – gazdaságpolitikát évtizedeken át kísértő – téveszmétől, mi szerint magasabb inflációval kisebb munkanélküliséget és magasabb növekedési ütemet lehet elérni. A növekedés fenntarthatóságát elemezve pedig kiemeli a piaci elemek gerjesztette innováció meghatározó szerepét, amit se a rendszeres eladósodás eltérése, sem az állam beruházáspolitikai aktivizmusa nem képes ellentételezni, még kevésbé pótolni azt. A növekedés fenntarthatósága nem vezethető le a konjunktúra kisimítását célzó, vagy pusztán az árstabilitásra összpontosító közelítésből²⁶.

A világáramba való visszatérés érdekes jele a régi gárda egyik prominens képviselőjének, Csikós-Nagy Bélának/2002/ nagyívű összegzése. Különösen is figyelemre méltó, ahogy a hagyományos közgazdasági elemzésbe a környezeti fenntarthatóság szempontjait is integrálja. Ebből vezeti le a gazdasági növekedés fenntarthatóság érdekében bekövetkező – szükséges – mérséklődését, ami az általa vizsgált

²⁶ A szöveg korábbi változatát kommentáló Békesi László szerint a gazdaságpolitikai központú elemzések, különösen a sok évtizedes reform-munkálatok a fő szövegben tárgyaltnál jelentősebb elméleti és gyakorlati újdonságot eredményeztek. Ismeretes e téren Varga István, Csikós-Nagy Béla és Bognár József hozzájárulása, amit értelemszerűen a kor politikai kontextusában lehet értelmezni. Bár a magam részéről nem tartozom az efféle munkálatokat eleve a tudományon kívülre utaló puristák közé, nem kétséges, hogy ehelyütt vékony a jég a tartós elméleti újdonság és a gyakorlati hasznosíthatóság szempontjai között. Többnyire az utóbbi uralma volt megfigyelhető. E kérdést innovatív módon elemzi az általunk tárgyalt időszak első felére nézve Török Ádám/2025/.

európai környezetben valóban bekövetkezett a XXI.század elején. Ugyanerre az eredményre jutott utolsó, összegző monográfiájában Erdős Tibor/2006/, aki azt állította a középpontba, hogy *a napi gazdaságpolitika élénken vitatott lépései hosszabb távon csak csekély hatással vannak bármely ország – így hazánk – növekedési pályájára*, mert azt a tényezőadottságok, a technológiai fejlődés és a regionális környezet együttes – sokszor kevésbé számszerűsíthető – hatásai alakítják ki.

Az illiberális demokrácia kora

Axiomatikus, hogy a társadalomtudományok külön-külön és együttesen új szakasznak tekintik a 2010-25 közti időszakot, méghozzá nemcsak céljai, hanem eszközei és működési módja tekintetében is. Tartózkodunk attól, hogy ehelyütt a kialakult vitában igazságtevőként lépünk fel, amikor az illiberalizmus, a populizmus, a fejlesztő állam, a nemzeti kapitalizmus és sok más – többnyire nem kellően kidolgozott – koncepció közti választást kellene tennünk. Megelégedünk annak leszögezésével, hogy e bő másfél évtized *kulcskérdései és vitái is az állami szerepvállalás, a tulajdonlás és az európai integráció kérdései köré összpontosultak*. Természetesen sok más, hasonlóképp fontos téma kutatása is folyik, aminek a jelentőségét semmiképp se becsülnénk le – az oktatástól a társadalmi egyenlőtlenségeken át a környezetvédelemig terjedő körben.

A mára történelemmé vált Orbán korszakban különös jelentőségre tett szert az az előny, amit a hazai szerzők *a teljes tárgyalt időszakban a formális és informális intézmények, politika és játékok kettőssének megfigyelésében és leírásában szereztek*. Ennek a bő másfél évtizednek az eseményeit többen is részletező leírással elemezték²⁷, rámutatva az unorthodox megoldások korlátaira és veszélyeire. A teljesség igénye nélkül említünk meg néhány kötetet, ami a kortárs értékelések mellett a folyamatok leírását is tartalmazza, többnyire egy-egy sajátos szempontból/Magyar,B, szerk., 2013,14,15/, Várhegyi/2023/, László/2026/, Farkas/2026/, Szathmáry,E., szerk.2026/. Minél érthetőbb a fogalmi és értelmezési bizonytalanság, annál értékesebbnek látjuk ezeket a jól adatolt, tényszerű leírásokat. *Ez a fajta empiricizmus a magyar közgazdaságtant – és szociológiát – már a két háború közt is áthatotta és a nyugati kortárs főáramtól mondhatni egy évszázadon át megkülönböztette*.

Az állami szerepvállalás sokrétű átalakulásában fontos újdonság volt az, ami kezdetben inkább stíláriss és hangsúly-eltolódásnak tűnhetett. Igaz, hogy a 'több, mint kormányváltás, kevesebb, mint rendszerváltás' tartalma még a folyamat részvevői számára sem volt egyértelmű. Mégis, ma már senki se vitatja azt, amit először ismét Kornai János/2017/ fogalmazott meg különféle elemzéseiben és esszéiben. Nevezetesen: hogy egy *új fajta, hibrid kapitalizmus-modell jött létre*, ahol a formális intézmények ugyan EU-konformak maradtak, de az informalitás változása ezt új tartalommal töltötte föl²⁸.

A változás azonban nem maradt meg a gazdaságpolitikai gyakorlat felszínén, hanem *a mélyrétegeket is elérte. Elméleti és gyakorlati oldalról egyaránt központi szerepet játszott a tulajdoni viszonyok átrendezése*. E szerteágazó kérdéskört különös alapossággal mutatta be Voszka Éva/2018/ és Mihályi

²⁷ László Géza/2023/ gazdaságpolitikai barkácsolásról beszél, mivel külön-külön talán jelntéktelen lépések állnak össze egyfajta monstrummá, ami nem is emlékeztet az eredetire.

²⁸ Ezt a komplex folyamatot számos elemzés világította meg. A különféle tudománysszakok képviselőinek egyfajta összegzését adja a /Kovács- Trencsényi, szerk.2020/ kötet.

Péter/ 2010 és 2025/két terjedelmes monográfiája. Mindketten a hazai folyamatokat nemzetközi egybevetésben vizsgálják. Egyfelől igen alaposan dokumentálják a történeteket, másfelől e történeteket a párhuzamosan zajló globális folyamatok összefüggésébe helyezik. Talán a legérdekesebb elem e narratívákban az, hogy amit belülről sokszor véletlenek és önkényes döntések lecsapódásának vélünk – vagy tudunk – az többnyire a nemzetközi folyamatokkal legalábbis párhuzamos, de gyakorta azok által gerjesztett – vagy legalábbis lehetővé tett – átrendeződés/lásd erről Bod, 2014 sokrétű fejtegetését is/.

Az európai integráció gazdaságtanának voltaképp a hatvanas évek vége óta meghatározó művelője volt és maradt Palánkai Tibor/2014/, akinek a témát áttekintő, több kiadást megért és rendszeresen korszerűsített köteteiből nemzedékek tanultak. A következő nemzedék képviselői közül kiemelhető Halmai Péter, akinek kutatásai a növekedési számvitel/2014/, a közös agrárpolitika/2020/ és a monetáris unió/2021/ egymással is összefüggő kérdéseire irányulnak. Munkásságában az önálló kötetek mellett nagy szerepet játszanak a szerkesztett kötetek, amiknek a révén fiatalabb munkatársai számára is megnyílhat az út az ismertség felé. E munka kiteljesedéseként értékelhetjük az egyik vezető globális kiadónál nemrég közreadott kötetet – Székely P.István társ-szerkesztésében/Halmai-Székely, szerk.,2026/ *ami tematikájában és megjelenési helyében egyaránt az európai főáramba történt sikeres visszatérés szép bizonyítéka.*

Végül a még fiatalabb -mai derékhadnak számító – nemzedékből ki kell emelni Győrffy Dóra/2018,2025/ és Benczes István/2020, 2023/munkáit, amelyek az európai integrációról szóló nemzetközi viták szerves részeként születtek meg/számtalan ehhez kötődő, jól jegyzett és idézett folyóirat cikk mellett és után/. A kétezres évek első évtizedében a költségvetési egyensúly és a pénzügyek akkoriban szokatlan, mára azonban általánossá vált szélesebb közelítését honosították meg. Ennek lényege, hogy a technikai és az intézményi szempontokat a politikai és társadalmi folyamatokba illesztve a klasszikus politikai gazdaságtani közelítés alkalmazhatóságát igazolták/Benczes, 2008, Győrffy, 2007/.

Később publikált monográfiáikban/Benczes, 2022, Győrffy, 2018/,mindketten *a Kornai paradigma változatlan érvényességét mutatják be gyökeresen új empirikus anyagon*, az illiberális, populista kísérlet nemzetközi áttekintésével és annak korlátait előre jelezve,

E folyamat egyfajta végszavaként érdemes kiemelni azt a néhány kérdést, amiben a természete szerint megosztott, *vitatkozó szakma mégis egyetért.* Ezek közé tartozik az egyedi mérlegeléseken alapuló, átláthatatlan szempontok alapján hozott nagy számú döntés, mint rendszer kritikája, ami túlmutat az unorthodox elemek bírálatán/Bod, 2026, Voszka 2025/. Ide tartozik az európai integráció – ezen belül a monetáris unió – igénylése. Ide tartozik a gazdasági növekedés fél évtizede tartó lelassulásának

szerkezeti és intézményi tényezőkre történő visszavezetése, és a tisztán lélektani, akaratnyilvánításon alapuló politika elvetése. Általában véve az a törekvés, amit a konferencián a korábbi időszakot elemezve -Kautz Gyula nyomán- *a középutasság támogatásának, a szélsőséges és ki nem próbált receptek elvetésének magyar hagyományaként írtak le*. Az akadémiai-egyetemi közgazdaságtudomány tehát mindkét szakasz egészét tekintve elkerülte az, hogy a politika szolgálóleánya legyen/Halmi, 2025/, bár erre voltak nemzetközi példák is.

A kritikai gondolkodás szép példája a Mihályi Péter és Szelényi Iván cikkeiből összeállított kötet/TÁRKI,2026/ amiben a szerzők klasszikus politikai gazdaságtani megközelítést alkalmaznak. A nemzetközi irodalomban Thomas Piketty által felelevenített járadékvadászat és politikai kapitalizmus közelítést a kínai és kelet-európai átalakulás értelmezésére használják. Szelényi Iván/2019/ tanulmánygyűjteményét folytatva a szerzők a nemzetközi átalakulás-kutatás harmadik generációjának szép példájaként folytatják és továbbfejlesztik azt a hagyományt, amiben a gazdaság folyamatai sok tekintetben az intézmények és az ezeket alakító primer politikai törekvések hatása alatt *válnak olyanná, mint amilyenek a főáramú tankönyvek szerint nem alakulhattak volna*. Mihályi és Szelényi számos- nemzetközi kiadóknál megjelent – közös és külön kötettel járult hozzá a posztkommunista átalakulás összehasonlító elemzéséhez és tárgyszerű értékeléséhez.

Munkásságuk sajátos vonása – mind az itthoni, mind a nemzetközi piac szempontjából – az, hogy áttekintéseikben rendre központi szerepet kap a Kínai Népköztársaság, ahol *az egypártrendszer és a tulajdoni pluralizmus, az utóbbi hatására pedig a közhatalom és a big business/Huawei, Alibaba/ között sajátos szimbiózis jött létre*. Ennek következtében egy kínai beruházás, sőt egy kínai cég esetében többnyire nem is tudható, hol végződik az egyik, és hol kezdődik a másik. A kínai államkapitalizmus komparatív értelmezésében a korább említettekkel párhuzamos Magyar és Madlovics/2021/grandiózus áttekintése, amiben sajátos fogalmi és értelmezési kerettel törekednek a kelet-európai és a kelet-ázsiai átmenet közös és eltérő vonásainak bemutatására. E kötet sajátossága az újraelosztás és a politikai monopolizmus szempontjának középpontba állítása²⁹.

²⁹ Ez – az eredetiben angol nyelven kiadott – munka sok tekintetben Kornai János/1980, 1992/ két iránymutató nagymonográfiáját idézi, mind fogalomalkotásában, mind pedig következtetéseiben. Talán multi-diszciplináris jellege okán nem keltett olyan nagy visszhangot sem a globális, sem az itthoni átmenet-kutatásban, mint ihletője.

Két világ határán

A magyar közgazdaság-tudomány az áttekintett háromnegyed évszázadban osztozott a magyar társadalom egészével, amennyiben az időszak nagyobb részében terelőúton haladt/Berend, 1999/. A világpolitika mellett a helyi adottságok és korlátok vezettek oda, *hogy Nobel-díjasaink és számos más, iskolateremtő személyiség is külföldön futotta be pályáját*. Kiemelkedik közülük a Nobel-díjas Harsányi János, továbbá Balassa Béla, akinek munkásságát e kötetben külön fejezet taglalja.³⁰

Harsányi idézett kötetében/1976/ folytatja Budapesten megvédett bölcsészdoktori értekezésének gondolatmenetét. Azt vizsgálja, hogy a minimax gondolkodás mikor tud etikus magatartással párosulni. Alapos matematikai levezetései a hadtudománytól az üzleti viselkedésig terjedő körben közvetlenül hasznosítható felismeréseket eredményeztek, és a Nobel díjhoz vezető talán legfontosabb lépcsőfoknak tekinthetjük. Harsányi másik alapművében/1977/ amerikai mentora, Kenneth Arrow nyomán a társadalmi jóléti függvény mibenlétét és értelmezhetőségi feltételeit vizsgálta. E kötet is alapos matematikával vizsgálja az üzleti döntéseket uraló egyéni érdek és a társadalmi hasznosság kapcsolatát. A szerző kiterjedt formális apparátussal mutatja be, hogy a kétféle szempont mikor tud találkozni³¹.

Surányi-Unger Tivadar/1950/ a gazdaságelmélet központi kérdésében, *az állam és a piac új egyensúlya tekintetében hasonlóan a vegyes gazdaság elkerülhetetlenségére jutott*, közel másfél évtizeddel megelőzve Jan Tinbergent/1964/, akinek nevéhez ezt a felismerést kötni szokták³². Harsányi közgazdasági pályafutása teljes mértékben amerikai tartózkodásához kötődik. A felsoroltak közül egyedül Balassa volt szerves kapcsolatban a hazai szellemi élettel, illetve a 90-es évektől a főntebb már említett Kopits György és Lámfalussy Sándor.

A két háború közti időszak gyakorlata, vagyis a világháborúba történő beépülés a jelen évszázadra helyreállt. Ez a normalizálódás egyfelől örömdetes eredményekkel járt, amennyiben magyar származású közgazdászok jelenleg is a nemzetközi élvonalban szerepelnek/a teljesség igénye nélkül

³⁰ Harsányi János munkásságát a Bekker/2005/ kötet taglalja magyar nyelven.

³¹ Túlnyúlna a jelen korlátozott áttekintésen, ha ennek kapcsán azt a kézenfekvő kérdést boncolgatnánk, hogy akkor mi a helyzet Neumann Jánossal. Róla azt szokták mondani, hogy mindenbe belekapott, a tárgy pedig sosem lett olyan utána, mint előtte volt. E kérdéseket a közgazdaságtani módszertan oldaláról vizsgálta székfoglalójában Zalai Ernő/1999/.

³² Tanulságos adalék az, hogy erre a felismerésre a háború alatt, még magyarországi működése idején jutott/Surányi-Unger, 1940/, mégpedig a jövő gazdasági modelljéről elmélkedve, amely szerinte nem lehet sem a szabadpiac, sem a hadigazdaság, hanem a kor uralkodó irányzatának tekinthető irányított gazdaság/*gelenkte Wirtschaft* nyomvonalán kell haladnia. Ez a magántulajdon túlsúlya mellett a jelntős állami szabályozást és célkijelölést is tartalmazza. Természetesen a fő szövegben idézett munka már a háború és az újjáépítés tapasztalatai alapján sokkal általánosabb érvényű, és nem utolsó sorban vezető kiadónál megjelent angol nyelvű monográfia, míg az évtizeddel korábbi magyar vitairat csak történeti érdekességű.

említjük Juhász Rékát, Kőszegi Botondot, Szentes Zoltánt, Szeidl Ádámot, Égert Balázst és Koren Miklóst/. Másfelől viszonylag könnyen dokumentálható lenne az itthon maradottak jelenléte a nemzetközi folyóiratok és tudományos kiadók kínálatában. Miközben örülünk mindkét csoport sikereinek, talán nem fölösleges emlékeztetni arra, hogy *Nobel díjasaink jellemzően nem a hazai kutatási ökoszisztémából nőttek ki*, mi több formális visszaépítésük sem problémamentes³³. Ugyanakkor a hazai kutatások törekedtek arra, hogy a nemzetközi irányzatokkal lépést tartsanak. Ebbe beleértendő a nem főáramú – bár 2017-től fokozatosan Nobel díjakkal is elismert – heterodox irányzatokat is/Mellár, 2015/.

A magyar közgazdaságtudomány eredményeit vélhetőleg a velünk egy ligába tartozó Csehország, Horvátország, Portugália, vagy Ausztria teljesítményével érdemes egybevetni³⁴, míg a klasszikus centrum-országok, mint Hollandia vagy Svájc eleve más lehetőségekkel rendelkeznek. Történeti áttekintésünket érdemes lehet majd tudománymetriai és tartalmi keresztmetszeti elemzéssel kiegészíteni. Az aligha kétséges, hogy az elmúlt másfél évtizedben a kutatás-finanszírozás és szervezés sajátos súlypont-változáson ment keresztül, *a közvetlen és közvetett kormányzati irányítás erősödésével és a korábbi időszak – sokszor formális – autonómiájának csökkenésével*, valamint egy alternatív, kvázi tudományos társadalomkutató és propaganda jellegű intézményrendszer létesítésével és a média révén történő felkarolásával, a valóban túlélésért küzdő akadémiai tudományosság ellenében.

Ez utóbbi részleteit csak egy monográfia keretében tudnánk tárgyalni. A teljesség igénye nélkül megemlíthetjük a privatizációs ügynökség kiadásában publikált *Számadás a tálentumról* sorozatát, a 2007-12 közt működött debreceni gazdaságpolitikai műhelyt/ennek anyagai Muraközy László szerkesztésében az Akadémiai Kiadónál jelentek meg/. Ki kell még emelnünk a Világgazdasági Intézet két sorozatát, az angol nyelvű, nemzetközi kiadók gondozta *State in the Varieties of Capitalism* és a magyar *Tények és töréspontok* sorozatot. Az előbbi nemzetközi kiadók gondozásában, az utóbbi ugyancsak az Akadémiainál jelent meg, e fejezet lezárásakor immár hét kötetben. Mindkettőben szerteágazó tematikában sokszerzős közelítésben vizsgálják az állam és piac kérdéskörét, számos értékes részeredményre jutva. Ezek az eredmények a klasszikus kutatóintézeti hálózat ellehetetlenülése árnyékában még inkább figyelemre méltóak.

³³ A legutóbbi példa Krausz Ferenc Élvonal alapítványának megszűnése 2026 augusztusában.

³⁴ A kis számú általam megismert egybevetésben többnyire a kontrolling elemi megfontolása is hiányzik, ami szerint az eredményeket nem önmagukban, hanem a ráfordításokhoz képest célszerű értékelni.

Az átalakulás NER-ben megfigyelt gyakorlata komoly veszélyekkel jár, minél erőteljesebb a hivatali irányítás³⁵ és minél szűkebbre szabják az intézményekben maradtak témaválasztási és megjelenési szabadságát. Ez a rövid póráz annál anakronisztikusabb, minél inkább tudjuk – egyebek mellett a friss közgazdasági Nobel-díjasoktól, Daron Acemoglutól és Joel Mokyrtól – hogy az innováció talán legfontosabb hajtóereje az innovátorok szabadsága, politikai és gazdasági értelemben egyaránt.

A magyar kutatók és a kutatás helyzete nem tegnap óta vált aggasztóvá. Egyfelől joggal vagyunk büszkéek arra, hogy nemzetközi projektek révén számos fiatal és közép-generációs kolléga ki tud lépni a világpiacra és jelen van a világpiacon. Másfelől jól látható, hogy az empirikus felvételekre alapozó és nem előre megadott eredményeket hozó, természete szerint kaotikus és mutatószámokkal kevésbé mérhető folyamatok beindítására és fenntartására nemigen marad tér. *A nemzetközi tankönyvek megtanítása nem igényel saját kutatást, ami pedig a valódi, jó minőségű egyetemi lét meghatározó eleme* a középkor óta. A publikációs hajszá - különösen a vezető nyugati egyetemeken már sok év óta levetkőzött mennyiségi szemlélet és ösztönzés - a meglévő ismeretek felturbósítását, újra és újra értékesítését és nem a valóban új ismeretek kiötlését igényli/Polónyi, I. 2023/.

Ismeretes módon *a magyar felsőoktatásban évről-évre csökken a tudományos teljesítmény szerepe*, hiszen például az egyetemi tanári címhez habilitáció se szükséges/még a rektornak sem³⁶/, vagy a publikációs teljesítményt 'kontaktórákkal' lehet kiváltani. Doktori iskola vezetője lehet, aki maga nem akadémiai doktor, módszertant oktathat – akár doktori szinten – akinek magának – még vagy már - nincs nemzetközi publikációs elismertsége és idézettsége. *A tervgazdaság legrosszabb hagyományai, közte a mutatószámok kultusza reneszánszukat élik*, ehhez kötik az előléptetéseket és a kutatási pénzek elosztását, a bérezést, sőt az állásban maradás lehetőségét is/holott a tudománymérés megalapítói explicit módon jelezték, hogy az eljárás sok mindenre jó, csak a felsoroltakra nem/. Nem lehetünk meglepődve, ha a tervmutató-fetiszizmus kézenfekvő, és szükség esetén jól dokumentálhatóan pusztító hatása is ismerősnek tűnik.

A kiút felvázolásához érdemes lehet visszatérni ama régi felismeréshez, hogy egy elszabott rendszer megjavításának leghatásosabb módja az, ha *felhagynak a nyilvánvaló torzításokkal*, mint amilyen a tudomány kilóra mérése. De ide sorolhatjuk a kutatási pénzek ideológiai alapon, vagy éppen személyes ismeretségek és kéz kezét mos alapon történő elosztását, a tudományos kiválóság szempontjának

³⁵ Ennek működése szempontjából közömbös az, hogy életfogytig kinevezett kurátorok, a minisztérium szpáhijai, vagy a cégszerű irányítás/corporate university/ más formája érvényesül, függetlenül attól, hogy a szervezet végső soron milyen tulajdonformában működik, illetve, hogy mekkora az állami közvetlen finanszírozás részaránya.

³⁶ Ismeretes módon Mocsai Lajos kézilabda edző nyitotta meg a gátszakadást a reá szabott szabályozással, aki 2014-21 közt két ciklusban vezette a Testnevelési Egyetemet, 2022-26 közt a kuratórium elnöke volt. A példa ragadósnak bizonyult.

háttérbe szorítását, mind a lehetőségek, mind az előmenetel terén. A tudomány – köztük a közgazdaságtan – piaca természete szerint globális. A verseny nem korlátozható és hatása nem szűnik meg a protekcionista intézkedésektől/a valós teljesítmény azonban igen^{37/}.

A tárgyalt időszakban az állam és a piac viszonya végig ellentmondásos maradt. A tervgazdaság egyoldalúságait a NER idejében egy sajátos privatizáció váltotta fel, amiben nem csekély szerepet játszott az egyetemek kvázi magánosítása és az akadémiai kutatás ellehetetlenülése. Utóbbi a HUN-REN alá szervezett intézetek ellenőrzése és az egykor kiterjedt kutatóhálózat elsorvasztása révén ment végbe. Az érdemi kutatás részint külföldre került, részint szigetszerűvé vált. Külön gondot okoz az, hogy az oktatás túlsúlya. A megrendelési hiány mellett a tudomány szak globálisan is új témái, például a mesterséges intelligencia, a digitális platformgazdaság, a zöld átmenet kérdései jórészt meg sem tudnak jelenni a kutatásokban.

Az elmondottakat abban a paradoxonban lehetne összegezni, hogy *az állam szerepe e téren egyszerre túlzott és elégtelen*. Az egyetemek visszaállamosításával a tervgazdaság ismert ellentmondásainak megjelenése várható. Ugyanakkor a kutatás-irányítás centralizálása és a közvetlenül hasznosítható élet- és természettudományi kutatások előtérbe helyezése az innovatív kutatások korlátja már ma is³⁸. Pedig a világ most folyó, alapvető átrendeződése megkövetelné a nyílt végű kutatásokat, amiket részben nyilván az állam, részben a nem nyereségérdekelte alapítványok finanszírozhatnának, kellő átláthatósággal és elszámoltathatósággal.

Az ország európai és globális integráltsága kihívás és kényszer mindazok számára, akik a magyar közgazdaság-tudomány következő évtizedeinek kibontakoztatásán munkálkodnak. Nagy kérdés az, hogy *a közgazdasági kutatás súlypontja a felsorolt kedvezőtlen irányzatok hatására végleg külföldre kerül*, ahogy az 1945-90 közt volt, és számos más kis országnál előfordult³⁹. Vagy a hazai társadalom – benne a kormányzat és a magánszféra – lehetővé teszi-e azt, hogy a globális és a lokális folyamatok egészséges egyensúlyban alakuljanak hosszabb távon is. Utóbbi esetben egyfelől igaz marad az, hogy az elméletben nincs magyar út/Vincze, 1996/. Másfelől azonban *a tudomány művelése itthon is lehetséges marad, mi több, a magyar társadalom sajátos kihívásainak elemzése és az ezekre adott válaszok ugyanúgy világszerte érdeklődést kelthetnek*. Az illiberális modell politikai bukása

³⁷ E bonyolult kérdéskört vizsgálja kvantitatív módszerekkel Fertő Imre/2026/, aki néhány nemzetközi egybevetést is idéz. Írása hiánypótló, amennyiben ez a dimenzió tudatosan hiányzik áttekintésünkéből, mert azt Kaase és társai/2002/ és Horváth/2020/ kellő szélességben és mélységben teszi ezt meg angolul.

³⁸ Ezt mutatja be Kertész János/2026/ fizikus akadémikus esszéje.

³⁹ Ez egyértelműen látható Galbács/2020/dokumentálta főáramú folyamatokból, ahol lényegében nem látunk német, holland, svéd vagy lengyel szerzőt, pedig a klasszikus másfél évszázadban nagyon is jelen voltak.

természetesen nem jelenti azt, hogy az a gazdaság mindennapjaiban nyomtalanul el fog tűnni. A pályafüggőség ezért mind a reálgazdaságra, mind az azt értelmező elméletre érvényes marad⁴⁰.

⁴⁰ Ezt a felismerést fogalmazza meg a radikális reformokat a társadalom és a gazdaság egészére nézve sürgető, gyakorlat-orientált elemzés-sor is/Szathmáry,E és tsai, szerk., 2026/.

HIVATKOZÁSOK

- 1/ A Debate on the Crisis of the Hungarian reform in the 1970s/hozzászólók: Antal László, Berend T.Iván és Szamuely László/.*Acta Oeconomica*, 40.évf/1-2/szám/1989/,105-163.l/elérve via JSTOR, 2026.ápr.28/.
- 2/ ANTAL László/1985/: *Gazdaságirányítási és pénzügyi rendszerünk a reform útján*.Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- 3/ ANTAL László/1999/: What is left of reform economics? *Acta Oeconomica*, 50.évf/1-2/szám, 89-101.l.
- 4/ANTAL László/2004/: *Fenntartható-e a fenntartható fejlődés?* Budapest: Közgazdasági Szemle Alapítvány.
- 5/BALASSA Béla/1990/: *Nemzetközi kereskedelem és gazdasági növekedés*.Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- 6/ BAUER Tamás/1981/: *Tervgazdaság, beruházás, ciklusok*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- 7/ BEKKER Zsuzsa, szerk/2005/: *Közgazdasági Nobel díjasok, 1969-2004*. Budapest: KJK-Kerszöv.
- 8/ BENCE György – KIS János – MÁRKUS György/1972/1992/: *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?* Budapest: Lukács Archivum.
- 9/ BENCZES István/2008/: *Trimming the Sails*. Budapest- New York: CEU Press.
- 10/ BENCZES István/2020/: *Válság és válságrendezés az Európai Monetáris Unióban*.Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 11/ BENCZES István/2022/: *Gazdasági növekedés és versenyképesség intézményi perspektívában*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.
- 12/ BENCZES István, szerk./2024/: *Economic Policies of Populist Leaders – a Central and East European Perspective*. Abingdon -NY: Routledge.
- 13/ BEREND T. Iván/1988/: *A magyar gazdasági reform útja/1953-88/*.Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- 14/ BEREND T. Iván/1999/: *Terelőúton. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában, 1944-1990*.Budapest: Vince Kiadó.
- 15/ BOD Péter Ákos/2014/*Nem szokványos gazdaságpolitikák*.Budapest: Akadémiai Kiadó.

- 16/ BOD Péter Ákos/2026/: *Rendszerek jönnek.Elmúlnak?* Budapest: a HVG Rt kiadása.
- 17/ CSABA László/2002/: Economics- Hungary. IN: KAASE,M és tsai, i.m.83-101.l.
- 18/ CSIKÓS-NAGY Béla/2002/: *Közgazdaságtan a globalizáció világában,I-II.kötet.* Budapest: az MTA Társadalomkutató Központ kiadása.
- 19/ERDŐS Péter/1976/: *Bér, profit, adóztatás.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- 20/ ERDŐS Péter – MOLNÁR Ferenc/1990/: *Inflation and Recession in the US Economy in the 1970s. Price, Profit and Business Cycles in Theory and Practice.*Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 21/ ERDŐS Tibor/1972/: *Gazdasági növekedés a fejlett tőkésországokban.* Budapest: Kossuth Könyvkiadó.
- 22/ ERDŐS Tibor/1998/: *Infláció.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 23/ ERDŐS Tibor/2003/: *Fenntartható gazdasági növekedés.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 24/ ERDŐS Tibor/2006/: *Növekedési ütem, növekedési pálya.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 25/ FARKAS Beáta/2021/: *A közgazdasági gondolkodás rövid története.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 26/ FARKAS Zoltán/2026/: A nagy bankrablás. *Mozgó Világ*, 55.évf/7-8/sz/online
- 27/FERTŐ Imre/2026/: Láthatósági rezsimek a magyar közgazdaságtanban. *Közgazdasági Szemle*, 73.évf/megj.alatt/.
- 28/ GALBÁCS Péter/2020/: *The Friedman-Lucas Transition in Macroeconomics: A Structuralist Approach.* London stb: Elsevier.
- 29/ GYŐRFFY Dóra/2008/: *Democracy and Deficits.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 30/GYŐRFFY Dóra/2018/: *Trust and Crisis Mangement in the European Union.*Cham: Palgrave.
- 31/ GYŐRFFY Dóra/2024/: A közgazdaságtan művelése Magyarországon. IN: GYŐRFFY Dóra -BENCZES István – ROSTA Miklós,szerk.: *Közgazdaságtan és gazdaságpolitika.*Budapest: Akadémiai Kiadó, 17-29.l.
- 32/ GYŐRFFY Dóra/2025/: Állam és gazdasági felzárkózás Kelet-Közép-Európában, 2004-2023. *Közgazdasági Szemle*, 72.évf.2.szám, 1117-40.l.
- 33/ HALMAI Péter/2014/: *Krízis és növekedés az Európai Unióban.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 34/ HALMAI Péter, szerk./2020/: *A Közös Agrárpolitika rendszere.* Budapest: Dialóg Campus.

- 35/ HALMAI Péter/2021/: *Mélyintegráció. A gazdasági és monetáris unió ökonómiája*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 36/ HALMAI Péter/2025/: Az MTA Gazdaság és Jogtudományok Osztályához tartozó tudományterületek a magyar akadémiai tudományosság szolgálatában. *Magyar Tudomány*, 186.évf.10.szám, 1877-1883.l.
- 37/ HALMAI Péter- SZÉKELY P. István, szerk./2026/: *The Future of European Integration*. Cham: PalgraveMacmillan.
- 38/ HARSÁNYI János/1976/: *Essays on Ethics, Social Behaviour and Scientific Explanation*. Dordrecht-London-New York: D.Riedel.
- 39/ HARSÁNYI János/1977/: *Rational Behaviors and Bargaining Equilibrium in Games and Social Situations*. Cambridge-New York: Cambridge University Press/újra nyomva 2009-ben/.
- 40/ HELLER Farkas/1943/: *A közgazdasági elmélet története*. Budapest: Gergely R. könyvkereskedése/újra nyomva: Aula, Budapest, 2001/.
- 41/ HILD Márta/2019/: Surányi-Unger Tivadar és a német közgazdasági hagyomány. IN: HAVRAN Dániel és tsai, szerk.: *Eszmék-történetek -elméletek*. Budapest: az MTA KRTK kiadása, 140-183.l.
- 42/ HORVÁTH Julius/2020/: *An Introduction to the History of Economic Thought in Central Europe*. Cham: Springer International.
- 43/ JÁNOSSY Ferenc/1966/: *A gazdasági fejlődés trendvonalai és a helyreállítási periódusok*. Budapest: Közgazdaság és Jogi Könyvkiadó- /második, bővített és átdolgozott kiadás: Magvető, 1975/.
- 44/ KAASE, M. – WENINGER, A. – SPARSCHUCH, V.szerk./2002/: *Three Social Science Disciplines in Central and Eastern Europe*. Berlin-Brüsszel-Budapest: A GESIS, a Bizottság és a Collegium Budapest közös kiadása.
- 45/ KERTÉSZ János/2026/: Sokféle érdek – egységes tudomány. *ÉS*, 70.évf.38.sz/szept.18.
- 46/ KORNAI János/1957/: *A gazdasági vezetés túlzott közponosítása*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó/újra nyomva 1990-ben/.
- 47/ KORNAI János/1980/: *A hiány*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó/újra nyomva: 1982/.
- 48/ KORNAI János/1987/: A magyar reformfolyamat: víziók, remények és a valóság, I-II.rész. *Gazdaság*, 21.évf.2.szám, 5-46.l és 3.sz., 5-42.l.

- 49/ KORNAI János/1992a/: *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan*. Budapest: HVG Kiadó Rt.
- 50/ KORNAI János/1992b/: Az eretnecség, mint történelmi hivatás. *Mozgó Világ*, 18.évf.9.szám, 43-49.l.
- 51/ KORNAI János/2000/: Tíz évvel a *Röpirat* angol kiadásának megjelenése után. *Közgazdasági Szemle*, 47.évf.9.szám, 647-661.l.
- 52/ KORNAI János/2005/: *A gondolat erejével. Rendhagyó önéletrajz*. Budapest: Osiris Kiadó.
- 53/ KORNAI János/2014/: Bevezetés *A puha költségvetési korlát* c. kötetéhez. *Közgazdasági Szemle*, 61.évf./7-8/.szám, 845-897.l.
- 54/ KORNAI János/2017/: *Láttelel. Tanulmányok a magyar állapotokról*. Budapest: HVG Könyvek.
- 55/ KOVÁCS János Mátyás – TRENCSENYI Balázs, szerk./2020/: *Brave New Hungary. Mapping the 'System of National Cooperation'*. Lanham,Md/USA: Lexington Books.
- 56/ KOVÁCS János Mátyás, szerk./2022/: *Communist Planning versus Rationality: Mathematical Economics and Central Plan in Eastern Europe and China*. London: Bloomsbury Academic.
- 57/ KOVÁCS János Mátyás, szerk./2026/: *Reforming Communism, Rejecting Capitalism*. London: Bloomsbury Academic.
- 58/ LAKI Mihály – PETE Péter- VINCE Péter, szerk./1999/: *Mindannyiunkban van valami közös*. Budapest: az MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont és a Kopint-Datorg Alapítvány közös kiadása.
- 59/LÁSZLÓ Géza/2023/: *Barkácsolás a gazdaságpolitikában*. Budapest: Tea Kiadó.
- 60/ LÁSZLÓ Géza/2026/: *Zsákutcában*. Budapest: Tea Kiadó.
- 61/ MAGYAR Bálint, szerk./2013,14,15/: *A magyar polip, I-II.III*. Budapest: Noran Libro.
- 62/ MAGYAR Bálint – MADLOVICS Bálint/2021/: *A posztkommunista rendszerek anatómiája: egy fogalmi keret*. Budapest: Noran Libro.
- 63/ MÁTYÁS ,A./1985/: *History of Non-Marxian Economics*. Basingstoke-NY: MacMillan.
- 64/ MÁTYÁS Antal/2003/: *A modern közgazdaságtan története*. Budapest: Aula Kiadó.
- 65/ MELLÁR Tamás/2015/: *Szemben az árral*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 66/ MIHÁLYI Péter/1992/: *Socialist Investment Cycles: Analysis in Retrospect*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers/újra nyomva: Springer Netherlands, 2012/.

- 67/ MIHÁLYI Péter/2010/: *A magyar privatizáció enciklopédiája, I-II.köt.* Veszprém-Budapest: a Pannon Egyetemi Kiadó és az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének közös kiadása.
- 68/ MIHÁLYI Péter/2025/: *Privatizáció és államosítás Magyarországon, I-IV.kötet.* Budapest:Akadémiai Kiadó.
- 69/ MIHÁLYI Péter- SZELENYI Iván/2026/: *Az egyenlőtlenségek új formái- Magyarország az Orbán-korszakban/2010-2025/.* Budapest: a TÁRKI kiadása.
- 70/ MÓCZÁR József/2026/: *The Evolution of Economic Sciences – A Multidisciplinary Approach.* Cham: Springer Verlag.
- 71/ NAGY András/1988/: Miért nem megy? *Valóság*, 31.évf.2.szám, 23-37.l.
- 72/ NYERS Rezső/1984/: Péter György, a kommunista és reformer. *Medvetánc*,/2-3/.szám/online via arcanum, elérve 2026.jún.24/.
- 73/ PALÁNKAI Tibor, szerk./2014/: *Economics of Global and Regional Integration.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 74/ POLÓNYI István/2023/: A számok bűvöletében. *Educatio*, 32.évf.3.szám,363-384.l.
- 75/ SOÓS Károly Attila/1984/: *Terv, kampány, pénz.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- 76/ SURÁNYI-UNGER Tivadar/1940/: *A magyar gazdasági jólét útja.* Budapest: Stádium Sajtóvállalat Rt.
- 77/ SURÁNYI-UNGER Tivadar/1950/: *Private Enterprise and Governmental Planning: An Integration.*New York: McGrawHill.
- 78/ SURÁNYI-UNGER Tivadar/1952/: *Comparative Economic Systems.*New York: McGrawHill.
- 79/ SURÁNYI-UNGER Tivadar/1967/: *Wirtschaftsphilosophie der 20 Jahrhunderts.* Jena-New York: G.Fischer Verlag.
- 80/ SZAKOLCZAI György, szerk./1967/: *A gazdasági fejlődés elmélete.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- 81/ SZAMUELY László/1986/: *A magyar közgazdasági gondlat fejlődése/1945-1978.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- 82/ SZATHMÁRY Eörs és tsai, szerk/2026/: *Merre tovább? Magyarország helyzete és kilátásai.* Budapest: Osiris Kiadó.

- 83/ SZELÉNYI Iván/2019/: *Tanulmányok a posztkommunista kapitalizmusról*. Budapest: Corvina Kiadó.
- 84/ TEMESI József, szerk./2026/: *Közgazdasági Nobel-díjasok/2005-2024/*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 85/ TINBERGEN, J./1964/: *Central Planning*. New Haven, N.J.: Yale University Press.
- 86/ TÖRÖK Ádám/2025/: Tényleg döntetlen? Az akadémiai közgazdaság-tudomány és a hatalom viszonya Magyarországon/1949-89/. *Közgazdasági Szemle*, 72.évf.11.szám, 1037-1056.l.
- 87/ VAHABI, M./2025/: *The Legacy of János Kornai*. Cham: Palgrave.
- 88/ VÁRHEGYI Éva/2023/: *A bankrendszer elfoglalása*. Budapest: Tea Kiadó.
- 89/ VINCZE János/1996/: Van-e magyar út az elméleti közgazdaságtanban? *Közgazdasági Szemle*, 43.évf.4.szám, 331-335.
- 90/ VOSZKA Éva/2018/: *Az állami tulajdon pillanatai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 91/ VOSZKA Éva/2019/: Elvesztett illúziók. *Közgazdasági Szemle*, 66.évf.12.szám, 1284-1311.l.
- 92/ VOSZKA Éva/2025/: Rendszerváltó tulajdonoscserék Magyarországon, 2010-2025. *Közgazdasági Szemle*, 72.évf.11.szám, 1057-1081.l.
- 93/ ZALAI Ernő/1999/: A közgazdaságtan metodológiájáról és a matematikai közgazdaságtanról a Neumann modell ürügyén. *Közgazdasági Szemle*, 45.évf./7-8/.szám, 600-628.l.
- 94/ ZALAI Ernő/2000/: *Matematikai közgazdaságtan. A korszerű mikro-ökonómiai elemzés klasszikus és neoklasszikus szemléletű modellje- 2.kiadás*. Budapest: KJK-Kerszöv.